

# Kildematerialet og den norrøne Grønlandstradition

Af Finn Gad

Middelalderen er rent kildemæssigt set blandt andet karakteriseret ved væksten i det skriftligt nedfældede fra næsten intet til en relativ mangfoldighed, fra tilfældige beretninger til et voksende antal breve og dokumenter, i original og/eller i afskrifter. Det ser ud til, at behovet for den skriftlige udformning begynder senere, jo længere man kommer mod nord. Det mundtlige udsagn som retsbindende og talen som det væsentligste kommunikationsmiddel holdt sig længere i tid; men samtidig med at det sagte blev mindre og mindre bindende, steg behovet for skriftlig kommunikation, dog meget svagt. Det mundtligt aftalte spillede og spiller stadig en vigtig rolle; tænk blot på vore dages udstrakte brug af telefonen. Der er milliardvis af samtaler gennem tiderne, som historikerne kunne have ønsket at overvære, men som – gudskelov – for evigt er henvejret i den blå luft. Mangelen på muligheder for at leve med i den henseende skaber imidlertid adskillige problemer, i og for sig uløselige. Således også de store gab, tavse og tomme, i det middelalderlige kildemateriale.

For det norrøne Grønlands vedkom-

mende må beskrivelserne i udstrakt grad hvile på de vidnesbyrd, som arkæologerne kan lirke op af jordsmonnet. Der er gjort og gøres stadig et omfattende arkæologisk arbejde i Grønland. Kun nogle navne kan nævnes her: *Daniel Bruun, Poul Nørlund, Aage Roussel, C. L. Vebæk, Jørgen Meldgaard* og *Knud J. Krogh*. Og flere nye kommer til. Arkæologernes rapporter og beskrivelser findes i adskillige bind af *Meddelelser om Grønland*. Der er det bemærkelsesværdige ved disse rapporter, som ved det arkæologiske arbejde som helhed, at en tværvidenskabelig funktion næsten hele tiden har gjort sig gældende. Zoologer, botanikere, klimatologer og anatomer er blevet inddraget i undersøgelserne og har bidraget til beskrivelserne, til underbygning af påstandene, som arkæologerne nåede frem til – eller til forhåndsafkræftelse af dem. Det vil fremgå af andre artikler i dette temahefte. Det skal derfor her blot slås fast, at arkæologiens beskrivelser fungerer som de vigtigste kilder til dannelsen af det norrøne Grønlandsbillede. Ved at sammenholde de forskellige fund, og ved så nøjagtige tidsfæstelser af dem som det over-

hovedet er muligt, kan man til en vis grad nå frem til at konstruere udviklingslinjer. Kun i ganske enkelte tilfælde kan det arkæologiske materiale antyde begivenheder, f. eks. katastrofer som ildsvåde eller pludselig flugt. Sammenstillingerne af de enkelte fund, f. eks. af forskellige gårdtyper, kan dog kun ved forsigtige fortolkninger og meget sikre tidsbestemmelser give mulighed for at beskrive en udvikling. Men det gør ikke det arkæologiske kildemateriale mindre værdifuldt. Det er under alle omstændigheder et kildemateriale til Grønlands historie, fundet i Grønland, om ikke altid fremstillet der.

Det skriftlige kildemateriale kan undertiden sige noget om, især hvor, men også hvad man skal søge efter. Ved fortolkninger af de arkæologiske fund træder det skriftlige materiale tit til – og omvendt, hvilket vil sige, at det skriftlige kildemateriale undertiden kan verificeres ved arkæologiske fund. Udførligere beretninger om begivenheder, altså egentlig historie, kan kun det skriftligt nedfældede fortælle. Det karakteristiske ved dette kildestof til Grønlands historie er, at det næsten alt sammen er forfattet, fremdraget og bevaret *uden for* Grønland. Nogle gravsten med navne, Kingigtorsuaqstenens halvt kryptiske meddelelser, en del gravkors af træ, nogle mindre træpinde og måske også nogle sækkemærker (de sidste dog fundet i Bergen) – alle beskrevet med runer – er det eneste skriftlige skabt i Grønland. Der er til dato ikke fundet blot stumperne af et stykke pergament eller sider af en kirkelig bog med tekst i middelalderlig maner. Går man blot til

den nærmeste nabo, Island, gør det skriftlige kildemateriale sig gældende i løbet af 1200-tallet, sandt nok i beskeden omfang, men dog på et tidspunkt, hvor kirken havde et godt tag på det grønlandske norrøne samfund.

Der kan kun være én forklaring på dette for Grønlands vedkommende: der fandtes ikke noget behov for skriftlig dokumentation eller kommunikation. Det mærkelige er, at end ikke de gejstlige tilsyneladende har haft behov for denne form for kommunikation; for så ville der nok have været mere deraf bevaret, i sin tid sendt fra Grønland. Så vidt mig bekendt eksisterer der ingen breve, som er gået den modsatte vej, heller ikke i kopi. Der er selvfølgelig den mulighed, at alle bøger og breve, der befundt sig i Grønland, er gået samme vej, som det senere skete med en del af Godthåbs lånebogsamling. Her hentede seminarieeleverne fra kirkeloftet efter sigende et passende antal bind, når der skulle tændes op i de forslugne kakkellovne, når der ikke fandtes andet optændingsmateriale ved hånden. Måske er i en sen brændselsfattig tid den grønlandske middelalders skriftlige efterladenskaber blevet bålenes bytte til en stakket opvarmning af de få forladte sjæle.

Hvorom alting er, så kan det, ganske vist ved en fortolkning, sandsynliggøres, at det »talte ord« har haft en fundamental virkekraft i Grønland, som det fortsat gennem middelalderen spillede en vigtig rolle i det øvrige Norden. Da man fra norsk kongemagts side sidst i 1240'erne ønskede de norrøne grønlandere bundet til en aftale, blev denne ikke nedfældet

på pergament. Det blev den for øvrigt heller ikke straks på Island i samme forbindelse. De norrøne bønder kendte sandsynligvis og vel i almindelighed kun mangelfuldt til runealfabetet. Det var næsten gået af brug i Norge i 1200-tallets midte, men ville dog kunne være tydet. Der var dog tidligt i det kristne Norden en fornemmelse af noget gammeldags trolddomsagtigt ved disse tegn, så brugen af dem blev i begyndelsen af 1400-tallet udtrykkeligt forbudt. I Grønland havde bønderne sandsynligvis omvendt ikke den mindste tillid til det krimskrams, som biskop Olaf af Gardar måske, vi ved det ikke, ville have dem til at skrive under på. Hvad var for øvrigt en underskrift? Kunne man overhovedet skrive sit navn (med runer), ja, så gav man dette helligede klenodie ikke sådan fra sig uden videre! Når en *fri mand* havde sagt ja på tinge i alle tilstedeværendes påhør, var det vidnefast og dermed godt nok og til troende («Som alle mænd ved» – »I mands minde»). Mere kunne man ikke få dem til at yde i den sag. Med det mundtlige tilsagn måtte kong Håkon Håkonsson lade sig nøje (cf. »Grønlands tilslutning til Norgesvældet«, nærv. tidsskr., 1964, side 264 f.). Selv om dette er en plausibilitetsforklaring, forekommer det mig, at den i overbevisende grad belyser indstillingen til det skriftlige og det norrønt grønlandske samfunds behov for dokumentfaste aftaler. Segl at sætte under et eventuelt dokument havde man for øvrigt slet ikke i Grønland, i hvert fald er intet middelalderligt seglstempel fundet.

Det eksterne skriftlige kildemateriale

må naturligvis også betragtes ud fra synsvinkelen, om man havde behov for skriftlig kommunikation med de norrøne bygder – også som et supplement til den mundtlige. Tilsyneladende har dette behov for det skriftlige været såre ringe.

Som vanlig kan dette kildemateriale deles op i beretninger og breve. Beretningerne er rigeligst i de første århundreder. Det lille antal breve er spredt forholdsvis jævnt over hele perioden og giver derfor kun ganske enkelte glimt og dermed belæg for tildragelser. I tidens tegn er det hovedsagelig kirkelige skrivelser. De begynder tidligst i 1000-tallet med pavebreve, også senere forfalskninger, hvori blot Grønlands navn er nævnt i forskellige former og blandt andre lokaliteter. Derefter kommer de få og spredte gejstlige breve og dokumenter, også en del hvor blot bispen af Gardar er nævnt blandt andre tilstedeværende dignitarere. De få verdslige breve ligger naturligt nok i 1300-tallet efter Grønlands tilslutning til Norgesvældet 1261. Alt dette brevstof er udgivet hovedsageligt i *Grønlands historiske Mindesmærker III*, og i nyere tid noget supplerende og genlæst i *Diplomatarium Norvegicum* og *Diplomatarium Danicum*. Det sidste pavebrev, der hovedsagelig drejer sig om tilstanden i Grønland, dateret 23.10.1492, er trykt i *Diplomatarium Groenlandicum (Medd. om Grønland 55,3)*. Dette er alt.

Der er imidlertid noget bemærkelsesværdigt ved dette brevstof, hvilket også gælder beretningerne. Det er på ganske enkelte ting nær det samme skriftlige kildestof, der er tilgængeligt for os i dag

som ved slutningen af 1500-tallet. Det kan få én til at tænke sig til, at der måske aldrig, når alt kommer til alt, har eksisteret mere. For mig at se underbygges derved teorien om det talte ords dominans. 1600-tallets Grønlandsbeskrivelser, så vel poetiske som prosaiske var i hovedsagen henvist til det samme skriftlige kildestof, som vi er det i dag. Til sammen udgør det altså, hvad der forstås som *den norrøne Grønlandstradition*.

Rigeligst øses der af beretningerne. Blandt dem tæller også de *islandske årbøger* eller *annaler*, der ganske vist giver tør og kortfattet besked om konkrete hændelser. Også de findes trykt i *Grønlands historiske Mindesmærker*, men bedre i nyere udgaver. Da deres notitser med nogenlunde troværdighed begynder i 1100-tallet og føres videre, for enkeltes vedkommende helt op til sidst i 1500-tallet, er deres kildeværdi stor, ofte den eneste kilde til én eller anden foreteelse i forbindelse med Grønland.

Allerede *Adam af Bremen* (i midten af 1000-tallet) beskæftigede sig med grønlandske forhold. Hvad han beretter er kun, hvad han har hørt andre fortælle. I det hele taget gælder det alle beretningerne, at de enten beror på mundtlige meddelelser, er direkte lån fra omtalen af forhold andetsteds, afskrifter efter ældre forlæg, samlende redaktioner af flere ældre forlæg eller nedskrivning af den mundtlige tradition på et forholdsvis sent tidspunkt efter de begivenheder, der fortæles om.

Disse to forhold gælder især den rigeholdige sagalitteratur. Det indbyrdes forhold mellem de enkelte sagaer er temmelig speget, og de lærde er til en vis

grad ikke endnu enige om alle forhold vedrørende de forskellige problemer, hverken med hensyn til alder eller indbyrdes afhængighed. Stort set kan det dog siges, at de alle er nedskrevet fra 200 til 300 år efter de begivenheder, der omtales. Det svækker unægtelig deres værdi som kilder. Man kan da gå til den ene yderlighed og dermed frakende dem al anden værdi end den litterære og litteraturhistoriske, og dermed totalt forkaste de beretninger, de bringer, som historiske. Den modsatte yderlighed: at tage alt for pålydende, er der ingen, der drømmer om at nærme sig. Som sagt er der allerede visse kendsgerninger og forhold i disse sagaer, som verificeres eller sandsynliggøres af arkæologiske fund eller ved hjælp af andre skriftlige kilder, der ligger uden for sagaområdet. Meddelelser som visse kursforskrifter viser sig ved senere afprøvninger at være korrekte nok. De har i hvert fald ført til en nogenlunde fastlæggelse af lokaliteterne på det amerikanske kontinent og stærkt sandsynliggjort placeringen af sagaernes Vinland til L'Anse aux Meadows på nordspidsen af Newfoundland. På samme måde gælder det Marklands placering til Labradorkysten, verificeret yderligere gennem de stædigt andetsteds omtalte togter efter træ dertil. Ingen tvivler om, at Erik den Røde tog land i Grønland 982–86, skønt kun sagaerne og en enkelt årbog beretter derom. Hvis der overhovedet kan fortælles noget om individualiteter og tildragelser, må sagaerne være hovedkilderne for den ældste tid. Devisen: Hvor intet andet er, kan man ikke undlade at bruge det, der er, må gælde her som så mange andre ste-

der. Men det står samtidig klart, at man som ved alle andre beretninger, og ikke blot de middelalderlige, må bruge dem med varsomhed og kritisk, mens man stadig holder sig for øje, at det drejer sig om sent nedskrevne, som oftest redigerede tekster. Under alle omstændigheder er de spækket med gode historier, men kun sparsomt med historie.

Alle sagasterne er som det meste af det skriftlige kildestof udgivet i *Grønlands historiske Mindesmærker*. Naturligvis er selve denne udgivelse forældet, lige som oversættelserne ikke altid er korrekte. Det er således en senere tid, der har placeret *Groenlendinga þátr* fra *Flateyjarbók* som den sikkert ældste beretning blandt andet om Vinlandsfærderne. Men det vil føre for vidt her at gøre rede for alle de specielle forhold, blot skal der henvises til *Kulturbistorisk Leksikon for nordisk Middelalder*, hvor man kort kan blive orienteret ved opslag under de enkelte sagatitler eller håndskriftnavne. Af den islandske sagalitteratur drejer det sig i denne forbindelse om *Ari Froðis Islendingabók*, *Landnamabók*, *Grænlandinga saga* (*Flateyjarbók*), *Eiríks saga rauða* (*Hauksbók*, *Skálholtsbók*), også kaldet *Porrfinns saga Karlsefnis*, *Fostbrødre-saga*, *Eyrbyggjasaga*, *Einars Þátr Sokkasonar af Grænlandi* (*Flateyjarbók*).

De norske kongesagaer beskæftiger sig også med norrøne grønlandske forhold. Det gælder således *Olav Tryggvasons saga*, *Olav den Helliges saga* og *Hákon Hákonssons saga*. Ind imellem kommer den lille *Historia Norvegiæ*, fundet af den norske historiker *P. A. Munch* i 1849. Denne sidste er forfattet inden 1198, men ikke færdiggjort. Forfatteren, hvem

det så er, har kendt *Adam af Bremens* skrift, men standser midt i Olav den Helliges historie. Forinden har han dog bragt meddelelser med flere andre kilder som grundlag, deriblandt også noget om det tidlige norrøne Grønland. *Historia Norvegiæ* omtales her mere udførligt, fordi den *ikke* findes i *Grønlands historiske Mindesmærker*, men må søges i særskilte publikationer.

Endelig er der så det didaktiske skrift *Kongespejlet* fra 1240/50. Også dets pasager om Grønland er udgivet i *Grønlands historiske Mindesmærker*, men senere – og bedre – på anden måde. Heri findes en i ordets bogstaveligste forstand enstående beskrivelse af de geografiske og »erhvervsmæssige« forhold for de norrøne grønlændere og handelsfærderne fra og til Norge.

Den seneste middelalderlige beskrivelse af det norrøne Grønland kommer fra kirkelig hånd. Det er *Ívar Barðarsons*. Den stammer fra 1300-tallets sidste halvdel, men findes kun i afskrifter fra o. 1500. Den er udgivet sidst og bedst af *Finnur Jónsson* i 1930. Her har han på ypperlig vis »oversat« den overleverede afskrift til gammel vestnordisk sprogform. Disse gamle afskrifter, såvel som andre brevkopier, stammer fra den systematiske indsamling, som ærkebiskop *Erik Valkendorf* mellem 1510 og 1517 foretog med henblik på en genoptagelse af sejladsen fra Bergen til Grønlands norrøne bygder. Heriblandt var også kursforskrifterne for denne storhavs-færd.

Fra de sidste århundreder har vi de sene beretninger om *Björn Thorleifssons* forlis o. 1450 og *Jón Grønlænders* mærke-

lige oplevelse ca. 1520, begge optaget i *Grønlands historiske Mindesmærker*.

*Kortmaterialet* er naturligvis såre sparsomt. Det var ikke norrøn skik at tegne kort, derimod i 1300- og 1400-tallene ved at blive almindeligt i Norditalien og Spanien/Portugal. Her placerede den danske lærde *Claudius Clavus Swart* for første gang Grønlands landmasse på et kort over de nordlige landområder på jorden. Han fremstillede i 1420'erne to kort, sandsynligvis på grundlag af beretninger og som skrivebordsarbejde. Originalerne findes ikke mere; men på grundlag af senere kopieringer og beretninger har *A. A. Bjørnbo* rekonstrueret dem, første gang offentliggjort i 1904. I denne forbindelse kan det fastslås, at man kan se helt bort fra det såkaldte *Vinlandskort*, der vist nu kan erklæres for et ypperligt gjort falsum fra tiden efter 1920. Der har været påfaldende tavshed om dette oppustede »fund« siden 1970.\*

Uden for hele dette kildemateriale ligger en enkelt middelalderlig »begivenhed«, dels fordi den så sent er opdaget, dels fordi den og af samme grund ikke indgår i den norrøne Grønlandstradition. Det drejer sig om *Pining*, *Pottthorst*, *Johannes Skolp* og *João Vaz Corte-Real* og deres togt til Grønland 1472 eller 1473. Denne færd er opdaget og beskrevet af *Sophus Larsen* (cf. *Gad: Grønlands historie I*, side 216 ff. med tilhørende noter og litteraturhenvisninger).

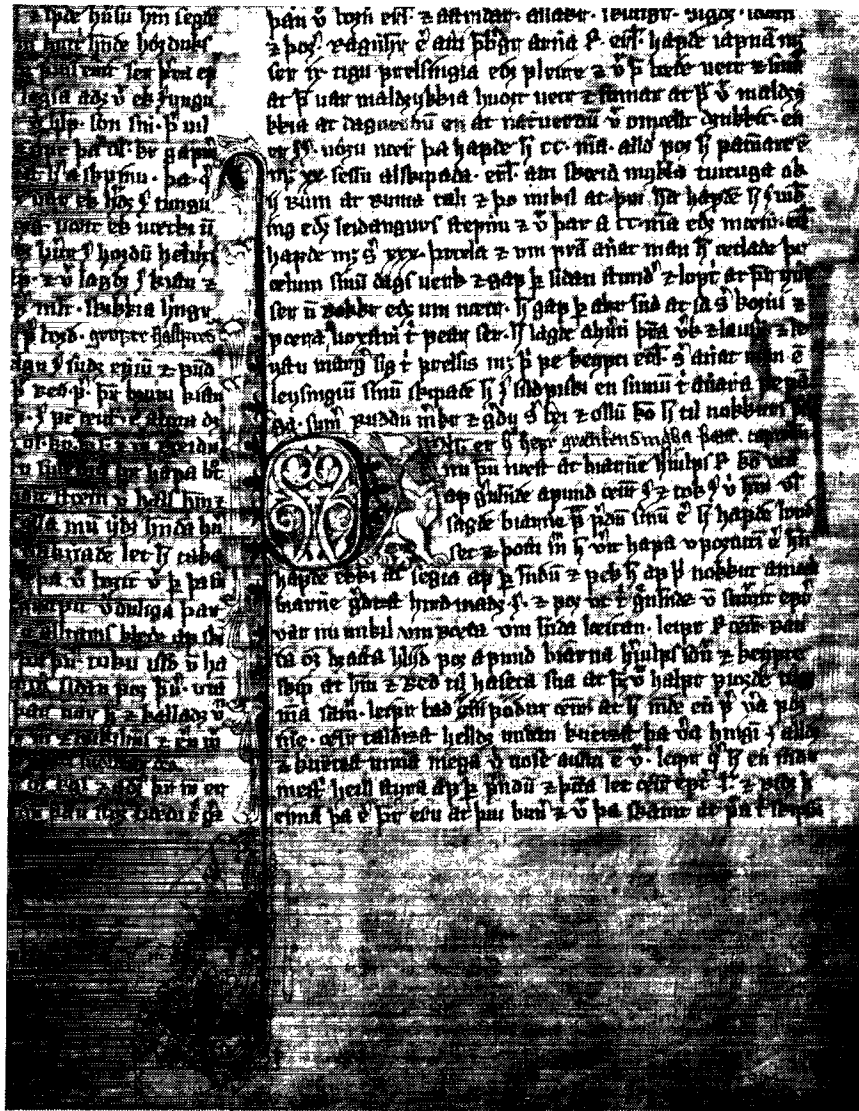
\* Af tekniske grunde kunne jeg ikke tage omtalen af *Vinlandskortet* helt ud af teksten i min *Grønlands historie I*, 2. opl. 1979, side 215, men kunne dog i note 445 få indskudt, at kortet var erklæret for et falsum.

På det meste af det her nævnte kildestof af skriftlig art byggede traditionen videre i Island, Norge og Danmark, båret af mænd som *Absolon Pedersen*, *Siguðr Stefánsson*, *Hans Poulsen Resen*, *Claus Christoffersen Lyschander*, *Jens Bielke*, *Peder Claussøn (Friis, Undal)*, *Bjørn af Skarðsaa*, *Ole Worm*, *Arngrimur Jónsson*, *Thormod Torfæus* og *Arngrimur Thorkilsson Vidalin*. *Clavus'* kort efter kopierne indgik med talrige skrivebords»forbedringer« i den kartografiske tradition, hvorved Østerbygden skridt for skridt blev flyttet om på østkysten af Grønland. *Sigurðr Stefánsson*, *Guðbrand Thorlacsson (Thorlacius)*, *Hans Poulsen Resen* og endelig *Jacob Rasch* var de nordiske tegnere. Nederlænderne og andre tegnede andre kort dels på grundlag af de gamle kort, dels på grundlag af deres egen besejling. Og det var hele denne tradition, der lå bag ved, hvad der skete 1721.

Fra dette år begyndte »tilbagevandringen«, der først tog rigtig fart efter *Aron Arctanders* og *H. P. von Eggerts'* placering af Østerbygdens gårde så nogenlunde korrekt på de i 1800-tallet mere nøjagtige kort. Arkæologi, historie og sagastudier med hjælp af allehånde videnskaber begyndte at gribe tilbage i fortiden. På dette stadi af fortidsforskningen kom de grønlandske sagn om forholdene til de norrøne grønlandsboer ind i billedet. De omtales senere i denne artikelserie og bredere. Deres kildeværdi er noget tvivlsom, fordi de kommer så sent ind i historikernes synsfelt og derfor *kan* have været under påvirkning af den koloniale samtid og underlagt fantasiens genius. Til stede er muligheden for, at 1800-tallets grønlandske sagnfortællere og

meddelere af lutter imødekommenhed har fortalt, hvad man forventede at høre. Kritisk *må* man være over for al mundtlig tradition. Arkæologi, historie, sagn- og sagastudier greb tilbage i fortiden med hjælp af allehånde opdagelser og fortolkninger føjet sammen stykke for

stykke for at nå frem til skildringer af det norrøne Grønland så tro mod en fortids virkelighed som overhovedet muligt. Med langt større sikkerhed kan i dag grundlæggeren af det norrøne samfund på Grønland mindes.



Fra Flateyjarbók (14. årh.): Grœnlendinga Saga.  
De sidste 15 linier på denne side indleder historien om Leif's Vinlandsrejse.